

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této elektronické publikace nesmí být reprodukována nebo šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu vykonavatele majetkových práv k dílu, kterého je možné kontaktovat na adrese: Nakladatelství Masarykovy univerzity Munipress, Rybkova 19, 602 00 Brno.

All rights reserved. No part of this e-book may be reproduced or transmitted in any form or by any means without prior written permission of copyright administrator which can be contacted at Masaryk University Press, Žerotínovo náměstí 9, 601 77 Brno.

Jan Zouhar jubilující – aneb Co není ve slovníku

Petr Jemelka

Před více než dvaceti lety bylo významným způsobem završeno úsilí o ucelené systematické zpracování dějin naší filosofie. Tímto počinem bylo vydání *Slovníku českých filozofů*.¹ Jedním z editorů byl i Jan Zouhar, který zde také ve svém filosofickém autoprotrétu zdůraznil zaměření na dějiny českého filosofického myšlení.

Letošní významné životní jubileum Jana Zouhara nám nyní dává příležitost pokusit se alespoň v náznaku upozornit na některá další témata, pro která se stalo ono historiografické zaměření zdrojem a východiskem. Tato krátká studie chce ukázat, že Zouharovo dílo můžeme považovat za „rukolapný důkaz“ nejen toho, že jsme oprávněni o autentické české filosofii vůbec uvažovat, ale i toho, že tato konkrétní podoba národní filosofie má kulturotvorný význam (což obojí bývalo a dodnes někdy je zpochybňováno). Tento kratičký příspěvek k příležitosti jubilea je také motivován snahou doložit, jak hluboké, detailní a kontextuálně zakotvené znalosti dějin naší filosofie Jan Zouhar přetváří do originálního promýšlení závažných filosofických otázek. Jak je jeho zájem o dějiny naší filosofie součástí širšího zájmu o filosofii jako jeden z výrazů lidského vztahu ke světu.

Vyjdeme-li ze základního Zouharova zaměření na dějiny českého myšlení, pak bychom mohli označit jeden z takto formulovaných přesahů jako snahu poukázat na problém *nesamozřejmosti české filosofie*. Jde o to, že minimálně od dob první vyhocené formulace sporu o samo bytí české filosofie ve čtyřicátých letech 19. století se v našem prostředí stále vrací otázka po kulturotvorném smyslu filosofie. Jak Jan Zouhar upozorňuje, od oněch dob přetrvávají k této věci dva postoje. První je zdánlivě kladný, příznávající filosofii význam a důležitost, druhý pak smysl filosofie naopak bagatelizuje.² Oba však nesou v sobě zpochybnění významu pěstování filosofie tzv. národní. Druhý z názorů odmítá jakoukoliv filosofii jako

1 *Slovník českých filozofů*, eds. Jiří Gabriel a kol., Brno: Masarykova univerzita 1998.

2 Jan Zouhar, *Nesamozřejmost filozofie v českých zemích*, in Josef Dolista – Patrik Maturkanič a kol., *Strach nemá v lásce místo*, Praha: Evropské vzdělávací centrum 2013, s. 98.

nepochopitelnou nadbytečnou abstrakci.³ Prvý pak za smysluplnou považuje jen tzv. „čistou“ filosofii. V obou případech jde o výraz nepochopení toho, co by měla být ona „národní“ filosofie. Je to filosofie zakotvená v kontextu národní duchovní kultury. Potom ovšem také

... česká filozofie je výrazem národního vědomí, národních dějin a kontextů uměleckých, společenských, politických, morálních a náboženských, české kultury a českého myšlení v obecnějším smyslu.⁴

Současně však je podle J. Zouhara česká filosofie vždy především konkrétní – a jako taková i (až na výjimky)

... tzv. marginální, aplikovaná, užitá, vázaná na určitou dějinnou situaci, interpretující tuto situaci, reagující na praktické problémy a jejich řešení.⁵

Je to filosofie úzce spjatá s každodenním životem. Tato konkrétnost a zaměřenost k praktickým otázkám je i zvláštním způsobem sebeobhajoby naší filosofie, výrazem jistého domnělého handicapu a trvale přítomným pocitem oné nesamozřejmosti bytí a působení filosofie v naší kultuře (již od dob Havlíčkových a Gablerových). Navíc české filosofické myšlení charakterizuje do značné míry jeho další zdroj.

Není sporu o tom, že některé osobnosti, které v první řadě patří do dějin české literatury a umění, současně významným způsobem spoluvytvářely myšlenkovou atmosféru české společnosti. V jejich uměleckých dílech, ale také v pracích esejistické a teoretické povahy, jsou řešeny závažné filozofické otázky směřující k pochopení a uchopení subjektivity v moderní společnosti, k reflexi dobových sociálních a politických problémů, k diskusi o filozofii českých dějin a hledání vztahu k náboženství.⁶

Ona nesamozřejmost filosofie u nás tak znamená často se vracející nedůvěru v její autentičnost a originalitu a z toho plynoucí pocit potřeby neustálého obhajování samotné její existence. Jan Zouhar však spatřuje i možnost překročení oné původní marginalizující charakteristiky naší filosofie, když píše:

Podle mého soudu si však česká filozofie může dovolit promlouvat k závažným otázkám tak, aby její stanovisko bylo respektováno, pouze za předpokladu rozvoje

3 Vyústěním tohoto přístupu bylo jednak pro naše prostředí příznačně silné zastoupení pozitivismu, později pak zejména neblahý vliv Z. Nejedlého. *Tamtéž*, s. 100.

4 *Tamtéž*, s. 102.

5 *Tamtéž*, s. 103.

6 J. Zouhar, Ke vztahu filozofie a krásné literatury, in *Literatura a filozofie (Zdeněk Mathauser)*, eds. Ivo Pospíšil – Jan Zouhar, Brno: Masarykova univerzita 2008, s. 192–193.

a pěstování tzv. čisté filozofie na příslušné úrovni. To není opouštění životně aktuálních témat, ale základní podmínka jejich kvalifikované reflexe.⁷

Než věnujeme pozornost právě tomuto motivu Zouhara přemýšlení o možnostech filozofie, pohlédněme ještě krátce na další otázku, která bezprostředněji vyrůstá z onoho historiografického zaměření. Jde o jeho pohled na to, co znamená a jakou roli v duchovní kultuře sehrává *tradice*. Otevřít tuto část můžeme odkazem na Zouharovo zamyšlení nad českými návraty k Masarykovi.⁸

V retrospektivním pohledu na historické peripetie naší země můžeme hovořit o trojici takových pokusů o znovuoživení Masarykova odkazu – po roce 1945, v roce 1968 a po roce 1989:

Masaryk se třikrát vrátil z násilného zapomnění, pokaždé však do jiné společnosti a do jiné společenské situace...⁹

Proto Jan Zouhar klade otázku po pravé povaze těchto návratů. Jsou důkazem stále aktuality Masarykova odkazu, nebo jde jen o projev

...povinné úcty k symbolu naší moderní státnosti a jejího demokratického základu? ...k čemu se vlastně vracíme – k Masarykovým myšlenkám, k výsledkům Masarykovy politické a společenské aktivity, k mravnímu příkladu jeho osobnosti?¹⁰

A co víc – Zouhar klade i otázku záměrně provokativní: „...chceme se vůbec k Masarykovi *skutečně* vracet?“¹¹ V autorově odpovědi na tyto otázky pak především nacházíme připomenutí toho, že onen *návrat* je vždy relativní, neboť

Masaryk přece nikdy zcela neodešel, přestože byl většinu z oněch 81 let, které do dnešního dne uplynuly od jeho smrti, odsuzován, umlčován a zamlčován, byl v obecném i individuálním povědomí stále přítomen.¹²

A navíc „...každý může mít a má ‚svého‘ Masaryka“;¹³ jeho osobnost a dílo umožňují mnohost interpretací podmíněných dobou i subjektivně. V tomto spektru interpretačních možností je samozřejmě přítomen i názor skeptický. Podle takového hodnocení se Masarykovy myšlenky již přežily – tak jak se proměnila věda, filosofie, náboženství, umění, životní styl, politika, postavení českého národa; jak

7 J. Zouhar, *Nesamozřejmost filozofie v českých zemích...*, s. 103.

8 J. Zouhar, Úvodem: Návraty k T. G. Masarykovi, *Filosofický časopis* 66, 2018, č. 5, s. 651–658.

9 *Tamtéž*, s. 651.

10 *Tamtéž*.

11 *Tamtéž*.

12 *Tamtéž*, s. 651–652.

13 *Tamtéž*, s. 652.

se změnil celý svět.¹⁴ V této souvislosti ovšem Zouharovi nejde o levnou obranu Masaryka a pseudovlastenecký patos. Usiluje o seriózní zhodnocení toho, zda přes všechny proměny moderní doby může přece jen být Masaryk v něčem ještě i dnes inspirující. A nachází minimálně tři takové oblasti.¹⁵

Jednou z nich je pojetí *demokracie* ne pouze jako politického formátu, ale především jako způsobu života. Další přetrvávající a těžko zpochybnitelnou inspirací je Masarykův *aktivismus*. Ten vždy bude protikladem pasivity, poraženectví a malosti. Konečně třetí dosud platnou inspirací je Masarykův pohled na význam vzájemného *propojení vědy, vzdělání a kultury* v národním životě. Jde nejen o význam kultivační, ale i o cestu, jak vzdorovat manipulaci, jak zachovat autentičnost lidského života.

Tyto inspirace mohou nejen přispět k udržení Masarykovy osobnosti v národním povědomí, jsou i způsobem, jak tuto osobnost demytizovat. Zde není jiné cesty než usilovat o to, aby se Masarykovy myšlenky „vrátily do normálního kulturního oběhu“.¹⁶

Právě tady tak nacházíme i konkrétní podobu Zouharovy odpovědi na otázku,

...zda je problém tradice v dnešním světě vůbec aktuální, zda je stále potřebný ... mechanismus předávání, přebírání a reprodukce předchozích, dosavadních struktur, hodnotových systémů, vzorů chování a jednání.¹⁷

Otázka po významu tradice je Zouharem formulována i v kontextuální podobě. Je v naší době, která se vyznačuje (jako tomu ostatně bylo již několikrát v dobách dřívějších) snahou o radikální přehodnocování, poměr vůči tradici zásadně jiný?

...znamená zpochybnění logocentrismu a antropocentrismu dosavadní evropské racionality skutečný rozchod s určitou tradicí evropské kultury?¹⁸

Odpověď autor nabízí v obecnějším vymezení toho, co tradicí rozumět a jak vlastně tradice působí. Takže Jan Zouhar nejobecněji vymezuje tradici a její působení následovně:

Jako souhrn ustálených složek vědomí, jako nashromážděná lidská kolektivní zkušenost, jako poznání obecného významu, dostupné a srozumitelné pro příslušníky dané pospolitosti, zabezpečuje sled generací, jejich návaznost, vytváří podmínky

14 *Tamtéž*, s. 657.

15 *Tamtéž*, s. 657–658.

16 *Tamtéž*, s. 658.

17 J. Zouhar, *Minulý konec století*, Brno: Masarykova univerzita 2000, s. 131.

18 *Tamtéž*.

pro styk, vzájemné chápání a určité formy spolupráce v různých oblastech lidské aktivity.¹⁹

Takto chápaná tradice působí především jako stabilizující kontext, jako „vědomí souvislosti, jako sdělení o smyslu a významu“.²⁰

Tradice působí i jako jistý *konsenzus*, jako nástroj vzájemného pochopení v rámci společenství (které nutně nemusí znamenat ztotožnění). Je tak nástrojem i zdrojem společenského (kulturního) dialogu.²¹ A konečně tradice je podle J. Zouhara i *potenciálem*, který může i přes proměnu původních významů působit motivačně – ovšem v pozitivním i problematickém smyslu. Tradice je tak tím, co provokuje diskurs, co „stále významně spolupůsobí jako činitel při výběru, hodnocení, přijetí či odmítnutí informací a zkušeností“.²² Je zdrojem neustálého vyrovnávání se s vlastní minulostí, které je nutnou součástí formování toho, co (v individuálním i sociokulturním smyslu) nazýváme *identitou*.

...je to cosi, co s vědomím předpokladů v historické reflexi překračujeme, co nás však spojuje s přechozími generacemi i s našimi současníky.²³

I proto má smysl zabývat se dějinami našeho myšlení. V Zouharových historografických pracích nenalezneme pietní oslavování postav či okamžiků této historie. Obsahují však podnětější a pro porozumění sobě samým důležitý kritický pohled na dobové zdroje, proměny i spory o vědeckých a filosofických otázkách.

Nalezneme zde však i přesah od tázání, o co šlo v našem filosofickém diskursu dob minulých směrem k úvahám, co a k čemu vlastně je či má být samotná filosofie. Jan Zouhar k tomu poznamenává:

...dějiny filozofie jsou sice zdánlivě pomocnou disciplínou, ale mohou současně být a pro řadu lidí, kteří se filozofií zabývají, také jsou vlastním přístupem k filozofické práci samotné, určitým pojetím filozofování vůbec.²⁴

Filosofie by se neměla stát exkluzivní a „výlučnou disciplínou pro vyvolené“.²⁵ Neměla by být ani ztotožňována s jinými formami duchovní kultury – a tedy ani s vědou.

19 *Tamtéž*, s. 130.

20 *Tamtéž*, s. 134.

21 *Tamtéž*.

22 *Tamtéž*, s. 135.

23 *Tamtéž*, s. 138.

24 J. Zouhar, Hledání předpokladů, in *Mezi modernou a postmodernou III. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference*, ed. Tomáš Hauer, Ostrava: TU, UPJŠ, PU 2008, s. 16.

25 *Tamtéž*, s. 17.

Filozofie ve smyslu teoretického postoje je hledáním předpokladů a možností zkušenosti, je hledáním smyslu, je problematizací životního postoje, je bezpředpokladovým směřováním k tomu, co věc je, a jako taková je zcela něco odlišného od novověké vědy.²⁶

Filozofie není také „únikem z reality, i když může být útěchou“.²⁷ Po filosofii bychom také neměli požadovat exaktní návody „k řízení společenských procesů“.²⁸

Pravou rolí filosofického myšlení je tak především péče o zachování lidského rozměru poměru ke světu a kultivace univerzality lidské bytosti.

Filozofii pokládám za vědění, které usiluje o postižení smyslu a významu světa pro člověka. Za svět považuji veškerou skutečnost, vše, co je, co existuje.²⁹

Ve filosofii nemá jít o „výklad samotného světa, ale výklad vztahu člověka a světa“.³⁰ Člověk je tak v Zouharově pojetí hlavním filosofickým tématem. Antropocentrismus lze sice problematizovat ontologicky či axiologicky, nelze jej však podle Zouhara „problematizovat jako východisko noetické – jsme schopni si osvojovat svět pouze jako lidé“.³¹ Tato lidská dimenze je „základním rysem filozofického tázání“.³²

Podle J. Zouhara právě v tomto přístupu spočívá nutné doplnění světa vědecké racionality i metafyzických spekulací, neboť stále tu zůstává svět druhý,

...přirozený svět našich životních jistot a pochyb, tajemství rodu, emocí i střízlivého pohledu na věci a události, svět každodennosti, starosti o sebe a o druhé, svět, ve kterém se přirozeně vyznáme, svět každodenní racionality, svět, ve kterém se setkáváme i s výsledky vědy, kterým nemůžeme úplně porozumět.³³

Jan Zouhar tak ve svých textech dále rozpracovává myšlenku tzv. filosofie středního dosahu (L. Nový), která usiluje o hledání smyslu prožívané skutečnosti a současně o sdílitelnost svých zjištění. Od dějinného úhlu pohledu tak dospívá Jan Zouhar k formulaci vlastního filosofického pohledu na svět jako místa pro lidský život.

26 J. Zouhar, Racionalita a každodennost, *Studia philosophica* 63, 2016, č. 2, s. 7.

27 J. Zouhar, Hledání předpokladů..., s. 17.

28 *Tamtéž.*

29 *Tamtéž.*

30 *Tamtéž.*

31 *Tamtéž.*

32 J. Zouhar, Ke vztahu filozofie a krásné literatury..., s. 194.

33 J. Zouhar, Racionalita a každodennost..., s. 15.

Závěr poněkud odlehčený a osobní

Na tomto místě se sluší také podotknout, že v Zouharově způsobu nahlížení na lidskou účast v bytí světa nechybí ani další velmi důležitá charakteristika. A tou je humor; i ten patří k Zouharovu filosofickému pohledu. Vážná a významná témata tak u něj najdeme také přetavena např. v pozoruhodné příspěvky na periodické konferenci *Jídlo, pití a evropská vzdělanost*.³⁴ Jan Zouhar je ovšem pravým reprezentantem české filosofie i co do její zmíněné praktičnosti. Svědectvím tak může být i řada receptů, které poskytl do *Katedrové kuchářky*. A dokonce osvědčuje i pozoruhodný talent v oblasti aplikované vědy (biotechnologie). Praktické výsledky pak také prezentuje na zmíněné konferenci.

Přejme mu proto do dalších let mnoho sil a pevné zdraví, zkrátka vše dobré. A já v poslední doušce připojuji i poděkování za mnohou nezištnou přátelskou pomoc a za vlídnost (se kterou snad přijme i tento text). Budu se vždy těšit na další inspirující a ne vždy pouze pracovní setkání.

Literatura

Slovník českých filozofů, eds. J. Gabriel a kol., Brno: Masarykova univerzita 1998.

Zouhar, J.: Hledání předpokladů, in *Mezi modernou a postmodernou III. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference*, ed. T. Hauer, Ostrava: TU, UPJŠ, PU 2008, s. 12–18.

Zouhar, J.: Ke vztahu filozofie a krásné literatury, in *Literatura a filozofie (Zdeněk Mathauser)*, eds. I. Pospíšil – J. Zouhar, Brno: Masarykova univerzita 2008, s. 191–194.

Zouhar, J.: *Minulý konec století*, Brno: Masarykova univerzita 2000.

Zouhar, J.: Nesamozřejmost filozofie v českých zemích, in J. Dolista – P. Maturkanič a kol., *Strach nemá v lásce místo*, Praha: Evropské vzdělávací centrum 2013, s. 98–103.

Zouhar, J.: Racionalita a každodennost, *Studia philosophica* 63, 2016, č. 2, s. 7–16.

Zouhar, J.: Úvodem: Návraty k T. G. Masarykovi, *Filosofický časopis* 66, 2018, č. 5, s. 51–658.

34 Jen namátkou uvedme některé názvy těchto vystoupení: *Kulinářské dobrodružství Masarykovy světové revoluce*, *Prezident a jídlo*, *Evropské jídlo a pití jako cesta ke sblížení evropských vzdělanců*, *K sémantice dvojitosti*, *Negativní vliv ideologie tzv. zdravé stravy na manželství*, *Stejně, jiné a gastronomie*, *Jídelníček detektivů* aj.

Abstract

Jan Zouhar's Jubilee – or What Is Missing in the Dictionary

The text introduces Jan Zouhar as an important representative of contemporary Czech philosophy. It is an attempt to cover the breadth of his philosophical thinking, which extends from the historiography of Czech philosophy to some remarkable overlaps. For instance, we can mention the position of philosophy in the context of our spiritual culture, the place and role of tradition at present, and a reflection on the role that philosophy plays in human life.

Keywords

philosophy, history of philosophy, culture, tradition

Prof. PhDr. Petr Jemelka, Dr.

Katedra občanské výchovy, Pedagogická fakulta MU

Poříčí 31, 603 00 Brno

jemelka@ped.muni.cz